

HOOFDSTUK 6

**Volgend-bestaansobserveren en ontmoeten
van de chimpanseepopulaties
in Afrika (a) en in Arnhem (b)**

op zoek naar wat chimpanseepopulaties zijn

ZOÖLOGIEPRACTICUM 3

Inleiding op dit hoofdstuk 6

In hoofdstuk 3 is de noodzaak aangetoond om de adolescenten in het zoölogiepracticum in de gelegenheid te stellen om de niet-mensenpopulaties die chimpansees genoemd worden met eigen ogen te zien, volgend te kunnen observeren, in hun historische staat in hun historische geografische wereld. De chimpanseepopulaties anno 2004 leven in een aantal bosgebieden in equatoriaal Afrika. Observeren van de chimpanseepopulaties is het absolute hoogtepunt in het *ontmoeten* van 'de dierenwereld'. Een absoluut hoogtepunt omdat de chimpanseepopulaties van nu en de mensenpopulaties van nu ooit één en dezelfde populatie waren, toen, in de tijd vóór zeven miljoen jaar geleden. In de paleontologische tijdperk C wordt dat duidelijk. Voor de adolescenten zal het indringend duidelijk worden dat mensen voortkomen uit dezelfde stam, als de jongens en meisjes in de chimpanseepopulaties van nu, anno 2004, hun zijn-zoals-wij, herkennen en erkennen. Dit observatiepracticum is bedoeld om, na kennisname van publicaties over de chimpanseepopulaties in Hoofdstuk 3, de gelegenheid te scheppen om met eigen ogen te zien hoe elke lokale chimpanseepopulatie zich door samen te opereren zichzelf realiseert, door de seizoenen en door de jaren heen. Volgend-bestaansobserveren van Troglodytes- & Paniscuspopulaties in hun staat anno 2004 in het Afrikaanse tropenbos, in navolging van Jane Goodall (Troglodytes) en Takayoshi Kano 1980, 1984, 1989, 1992, 1996 (Paniscus). is Noodzakelijk daarbij is dat uitgegaan van de inzet van de vijf competenties (H.3), op basis waarvan de chimpanseepopulaties door 'mensen' chimpanseepopulaties genoemd worden. Eenmaal opgenomen in het kamp van de observatoren zullen de adolescenten elke dag achter de groepjes chimpansees aantrekken en videofilmen wat er aan hen te zien en te horen is.

Zij zullen zien dat de actuele Troglodytes- en Paniscuspopulaties in tropisch Afrika bestaan als sociaal-complexe gehelen waarin veel communicatie en veel samen opereren aan de orde is, meer dan bij welke andere zoogdiersoort of vogelsoort ook. De adolescenten zullen zien dat het in die chimpanseepopulaties bepaalde individuele personen zijn die uitmaken wat er gebeurt. Ondanks de programmatische vaste dagroutine is het dagelijkse samen-gedrag in het regenwoud en de savanne onvoorspelbaar. De dynamiek en de variatie wordt mede veroorzaakt door het in de tijd doorschuiven van de generaties. De bestaande hiërarchie is niet absoluut stabiel. De heersende personen moeten elke dag hun positie bevestigen en opnieuw veilig stellen. Zij worden ouder, jongeren worden volwassener en sterker, emotioneler, vasthoudender, slimmer. Relaties ontwikkelen zich en verbanden verleggen zich. Ondertussen moet het territorium beheerd en geëxploiteerd en verdedigd worden en als het nodig is uitgebreid. Zowel Goodall als Adang hebben het in de afgelopen dertig en tien jaren zien gebeuren: de krachtigste, energiekste, slimste en vitaalste dieren maken de dienst uit en zetten de toon, waardoor de Lokale Populatie door alle tijden heen sterk en machtig blijft en haar bestaan behoudt.

N.B. In Gombe, Wambe en in Arnhem zijn bij incidentele bezoeken alleen gedragssnippers te zien en dan blijft het dynamisch-sterke populatie-zijn blijft buiten beeld. Dan kan ook de achtung voor deze energieke almaardoorlevende lokale populatie geen kans krijgen om te ontstaan. Ook films (Hugo van Lawick b.v.) brengen in de hen toegemeten vijftig à honderd minuten die achtung niet echt tot stand. De films en de boeken van Adang en Goodall zetten wel de eerste stap, waarna uitgebreide jarenlange observaties, met eigen ogen, in het vrije veld moeten volgen, wil uiteindelijk de diepe achtung kunnen ontstaan en de existentiële conclusie mogelijk worden: ik ben, wij zijn als mensen chimpansees, primaten, gezoogde en zogende dieren.

Volgt nu dat vast gesteld vastgesteld moet worden wat aan lokale chimpanseepopulaties te zien is en te weten valt.

87.

Wat moet er door de adolescenten bij de observaties van Troglodytes- & Paniscuspopulaties in het tropenbos 2004 gezien en gehoord worden?

In het denken over chimpanseepopulaties steunen de hedendaagse leraren biologie sterk op de beschrijvingen van Jane Goodall. Haar grote studie, gebaseerd op drie decennia van dagelijkse observaties geassisteerd door steeds meer observatoren, heeft het wilde leven van een lokale populatie in het Gombe-Rivierreservaat opengelegd. Aan de kennis van de Adolescenten zullen de thans terbeschikkingstaande rapportages over het lokale populatie-leven van *Pan Paniscus*, de bonobo's toegevoegd moeten worden. Wrangham zet in zijn boek in het hoofdstuk over *'The gentle ape'* de Troglodytespopulaties en de Paniscuspopulaties (bonobo) naast elkaar. Hier enkele kenschetsingen voor degenen die Wrangham nog niet gelezen hebben. Van bonobopopulaties kan gezegd worden dat zij het geweldsniveau hebben gereduceerd: tussen de seksen, tussen de mannen, tussen de lokale populaties. Bonobomannen dwingen de vrouwen niet met geweld tot copuleren. Ze rammelen vrouwen niet af en doden geen baby's. Toch is er hetzelfde verschil in gewicht en kracht tussen mannen en vrouwen als bij Troglodytes. De seksen zijn co-

dominant. Als een zich over vrouwen zich dominant menende man een vrouw te na komt, wordt hij door de aanwezige vrouwen fel geattaqueerd en op de vlucht gejaagd en die ervaring beklijft jarenlang. Kenmerkend is dat bonobozonen bijna onscheidbaar blijven van hun moeders. De steun van moeders helpt zonen substantieel bij het in aanzien blijven binnen de lokale populatie. Vrouwen coöpereren uitdrukkelijk bij hinder van mannen. Mannen helpen elkaar nooit als een van hen het met de vrouwen aan de stok krijgt.

Bij Troglodytes zijn geritualiseerde signalen zichtbaar die gekoppeld zijn aan status. Ondergeschikten hurken en buigen en maken zachte geluiden als ze een dominante man benaderen en wachten tot de dominante man zijn hand uitsteekt en de hunne een klap geeft. Bonobo's kennen dit ritueel niet. Bonobomannen gaan geen allianties aan. Ze vlooiën selectief en voornamelijk hun favorieten. Het maakt bonobomannen niet uit welke man met welke vrouw copuleert. Vrouwen 'copuleren' met elkaar in de zin dat ze hun zwellingen langdurig tegen elkaar wrijven. Vrouwen zijn ook in seksueel opzicht, waar het niet om bevruchting gaat, nauwelijks afhankelijk van de mannen. Vreedzaam is de omgang van bonobomannen met mannen van de buurpopulaties. Bonobo's worden door de aanwezige vrouwen daartoe geprest. Zijn er geen vrouwen aanwezig, dan kunnen mannen uit buurpopulaties elkaar aanvallen en bloedige wonden aanbrengen. Maar bonobomannen kennen geen systematische grenscontroles, geen bewuste moordtochten in vijandelijk gebied. Troglodytesmannen kennen geen vreedzaam contact. Troglodytesmannen zijn uitgesproken jagers. Gedurende twintig observatiejaren hebben de Gombe-mannen dertig procent van de lokale colobuspopulatie afgeslacht en geconsumeerd. Bonobo's eten wel bepaalde zoogdieren, zoals antilopebabies/-kleuters en vliegende eekhoorns, maar nooit bavianen of andere apen. Dat lijkt raar als men beseft dat Troglodytes en Paniscus uit dezelfde oerpopulaties stammen. Mogelijk is bij bonobo's een empathisch gevoel-inzicht geëvolueerd dat de lust tot jagen en doden ontnemt.⁴

Feitelijk is het zo dat de tegenwoordige Troglodytes- en Paniscuspopulaties nooit buiten het regenwoud geleefd hebben. Er heeft voor hen nooit de noodzaak bestaan om het bosleven vaarwel te zeggen. Van de lokale populaties die het wel geprobeerd hebben, ooit tussen zeven en drie miljoen jaar geleden, hebben paleontologen gefossiliseerde botresten gevonden. Paleontologen noemen de Lokale Populaties in die tijd *Australopithecus ramidus*, *Australopithecus afarensis*, *Australopithecus robustus*, *Australopithecus boisei*. Op twee voeten waren savannes gemakkelijker te doorkruisen. De de populaties die het bos trouw bleven zijn de huidige Troglodytes- en Paniscuspopulaties. Misschien zijn er nog andere lokale populaties in die vroege miljoenen jaren weggetrokken, maar paleontologen kennen hen niet omdat ze niet meer bestaan en omdat er nooit gefossiliseerde botten van gevonden zijn. Misschien zijn ook in het bos andere varianten chimpansees ontstaan, zoals dat met de Paniscus gebeurd is. Ze zijn er nu niet meer. De blijvers (lokale populaties) hebben in de laatste vijf miljoen jaar geen ingrijpende aanpassingen hoeven realiseren. De competenties van vijf miljoen jaar geleden waren voldoende om in het bosleven sterk te staan. Van belang voor de Adolescente jongens en meisjes is bij de conservatieve chimpansees te zien dat menscompetenties ook in de chimpansees te zien zichtbaar.⁵

88.

'Inzichten meenemen' bij het observeren

Existentieel-observeren door adolescenten van de lokale chimpanseepopulaties is niet eenvoudig omdat daarbij de totaliteit van de beschikbare biologische inzichten meegenomen moet worden. Dat wil zeggen dat die kennis actief aanwezig dient te zijn in de actuele observatiesituatie. Schema's als het aspectenschema helpen daarbij. Wordt dat niet gedaan dan blijft observeren gezellig aapjes kijken. Lokale chimpanseepopulaties observeren dient echter een rationeel hoogwaardige zaak te zijn als het einddoel menselijk zelf-inzicht is. Het empathisch beleven komt later, als een soort beloning voor het gedisciplineerd rationeel ethologisch observeren. Daarom hebben alle TV-dierendocumentaires in deze slechts een minimaal effect op de kijkers.

Binnen de schoolstudies wordt nu geprobeerd te bewerkstelligen dat de ogen van de adolescenten open gaan om in de lokale chimpanseepopulaties Troglodytes en Paniscus onze menseigenheid te kunnen erkennen. Daarvoor is het nodig met eigen ogen te zien dat de individuen personen met een uitgesproken persoonlijkheid zijn. Otto Adang heeft in zijn beschrijvingen van de door hem geobserveerde situaties het persoonlijkheid-zijn

---

⁴ Uit Wrangham's rapportage blijkt het enorme belang voor 'de mensheid', gewoon wetenschappelijk en nog niet eens existentieel-gezien, om de wilde Troglodytes- en Paniscus-populaties te behouden.

⁵ Zie Phillip A. Morin, and others. *Science* 265: 1193-1201 (1994) *Kin selection, social structure, gene flow, and the evolution of chimpanzee*.

steeds weer aandacht gegeven, maar om het zelf met eigen ogen te zien, zijn bezoeken aan Burgers Dierenpark in Arnhem noodzakelijk.

Bert Haanstra heeft de chimpanseeinteracties prachtig gefilmd en Hugo van Lawick vergaarde over vele jaren de prachtigste opnamen in het Gombe-reservaat. Adang komt als eerste met vergaande interpretaties. Het gedrag wat pesten, plagen, provoceren genoemd wordt is beschreven in hoofdstuk 9 van zijn boek⁶. Daarnaast geeft Adang belangrijke hoofdstukken over baby en kinderverzorging (7) en over spelen (8).

De uit de bewerktuiging beschikbare *competenties* zijn op zichzelf onzichtbaar. Moeilijk is daarbij dat competenties pas feitelijk zijn als ze ik-zijn, wanneer ze deel zijn van het ik-zijn van het individu, net als een werktuig of een machine niets kan als er geen man of vrouw is die feitelijk hanteert, de machine beheert en inzet en stuurt. Op het moment van inzet worden competenties reëel. Kijken wordt zien, kunnen horen wordt luisteren. Wat een populatie kan, wat de 'persoonlijkheden' samen kunnen is te observeren in Arnhem en in Afrika. Wat je als observator ziet is zelfrealisatie van de individuen en het totaal daarvan is de zelfrealisatie van de lokale populatie.

89.

Van Reybrouck over het gebruik van chimpanseepopulaties als modellen t.b.v. de prehistoriestudie

Expliciet moet worden gesteld dat de doelstelling van het doen observeren door de adolescenten van chimpanseepopulaties een andere is dan de observaties door prehistorici. Het gaat er de adolescenten niet om om vast te stellen dat mensen populaties gedurende hun vroegste steentijd op ongeveer dezelfde wijze leefden als de chimpansees van nu. Of hun aard of eigenheid dezelfde was als die van de chimpanseepopulaties van anno 2004. Van Reybrouck wijdde aan de vraag of 'primitieven' (Pan-populaties anno 2004 en Australische aboriginals anno 2004 e.d.) door pre-historici gebruikt mogen worden als vergelijkingsmodel. Er valt weinig meer van te zeggen dan dat zeven miljoen jaar geleden er één groep van chimpanseepopulaties in de Afrikaanse bossen leefde (zie hoofdstuk 3) die zich later opsplijfde in drie of meer groepen die vanaf die tijd (letterlijk) hun eigen weg gingen. Gedurende die weg veranderde (evoluerend) de betreffende populatie tot de Pan- en Homo-sapienspopulaties anno 2004. Het observeren in de Afrikaanse bossen door de adolescenten heeft tot doel om met eigen ogen te zien dat de Pan-populaties anno 2004 net als de Homo-sapienspopulaties uit hetzelfde hout gesneden zijn. Het gaat de adolescenten om het zien en voorzien van de chimpanseepopulaties op zich en voor zich. Het gaat niet om een geforceerd zichzelf willen kennen door middel van of via de chimpanseepopulaties.

Wat er in de hoofden en harten van chimpansees omgaat, is niet verschillend van datgene dat in mensenhoofden en -harten om gaat. De hoofden van chimpansees zijn gevuld met elkaar, gevuld vanuit de betrokkenheid op elkaar. Bij mensen is dat absoluut hetzelfde, met Met als enig onderscheid dat de hoofden van mensen met mensenpopulaties en de hoofden van chimpansees met chimpanseepopulaties gevuld zijn. Het echte verschil is gelegen in de menselijke competentie om het waargenomene en het zelf gewilde *te benoemen in woorden*, in speciale klankgroepen die voor een werkelijkheid staan. Die werkelijkheden zijn buiten en binnen de mensen, maar raken door hun etiketterende benoeming los van hun achtergrond, los uit hun context. Jaloezie kan door mensenpopulaties als verschijnsel besproken worden, niet meer direct gekoppeld aan een concrete persoon, aan die man of die vrouw. Over jaloezie kunnen mensen nadenken als ware het een object. Zo is elk mensenhoofd gevuld met de duizenden benoemingen die voorouders vonden en nodig hadden of nodig meenden te hebben. Duizenden benoemingen, nog min of meer verbonden met de omringende werkelijkheid, leven in de hoofden een eigen oncontroleerbaar leven [Richard Rorty, *Philosophy and the mirror of nature*. 1979], maar steeds zijn de benoemingen de benoemingen vanuit de eigen eigenheid geweest, vanuit de eigen *Rückseite*, pratend over de werkelijkheid en ondertussen vanuit de eigen mensenrug naar de werkelijkheid buiten kijkend. Lorenz (1973)⁷ wijst op het feit dat mensenpopulaties zichzelf steeds zien

---

⁶ Otto Adang promoveerde in 1986 op een proefschrift getiteld *'Teasing, harassment, provocation the development of quasi-aggressive behaviour in chimpanzees'*. RU Utrecht.

⁷ Konrad Lorenz (1973) *Die Rückseite des Spiegels: Versuch einer Naturgeschichte menschlichen Erkennens*. München: R.Piper & Co Verlag. Lorenz beklagt zich over de halstarrigheid waarmee binnen de filosofie geweigerd wordt ervan uit te gaan dat elke lokale mensenpopulatie, net als alle levende wezens, een binnen haar soort historisch verworven en erfelijk vastgelegde gedragswijze heeft. De natuurwetenschappers wordt verweten te weigeren aan de eigen onderzoeken observaties en beschrijvingen van de betreffende werkelijkheid vooraf te laten gaan. p33. Lorenz wil begrip voor het feit dat het menselijk kenapparaat zelve zijn evolutionaire ontwikkeling doorgemaakt heeft binnen de evoluerend populatie. En ten volle geschikt is voor vooral het sociale gedragen binnen die populatie. Het sociale systeem van mensenpopulaties is het ingewikkeldste systeem dat op de planeet

in de dierlijke werkelijkheid. In Eschers spiegelbol (zoals die afgebeeld is op de kافت van de originele uitgave)⁸ spiegelt de wereld zoals de mens de wereld ziet: in de glazen bol van zijn eigen wereld. De objectieve waarheid, gezocht in de natuurwetenschappen en zo in de biologie, wordt door mensen gezocht en beschouwd met door de voorouders gevulde hoofden. Europese mensen dragen allen tienduizend jaar Westgermaanse en tweeduizend jaar Griekse en Joods-christelijke, in woorden gevatte veronderstellingen en mensopvattingen met zich mee [Raymond Corbey: *De mens een dier*. 1988. Robin Dunbar: *Primate social systems*. 1992.]

Het zichzelf zien als verheven wezens, in elk geval boven de dierenpopulaties verheven, speelt in de middeleeuwse en nieuwetijdse staten van onze westeuropese gemeenschappen een wankelende rol. Een uiterst boeiende illustratie hiervan geeft de catalogus voor de tentoonstelling in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen, samengesteld door Paul Vandenbroeck (1987) getiteld: *Over wilden en narren, boeren en bedelaars. Beeld van de andere, verhoog over het zelf*. Mensenpopulaties plegen het wildheidsbegrip als negatieve matris van hun zelfbeeld te gebruiken. De oppositie tussen 'wildheid' en het 'zelf' is een constante. De dieren, zwijnen en (andere CM) wilde dieren (p.136) alsook exotische dieren worden in één tegenbeeld vervlochten. Het corrigeren van dit beeld, dat dieren buiten de menselijke werkelijkheid stelt, ertegenover stelt, is een primaire doelstelling van mijn studie en zal die moeten zijn binnen het daaraan ontleende onderwijs.

90.

De vijf competenties in operatie zien

de eerste competentie:

het zijn van een geheel van expliciete persoonlijkheden;

de tweede competentie:

het zijn van het geheel van genoten dat in sterke cohesie (hechting) de lokale populatie in stand houdt (voor latere *Homo sapiens*-populaties communiceren in representatieve woorden-zinnentaal);

de derde competentie:

in staat zijn tot onderling indringend en functioneel communiceren;

de vierde competentie:

in staat zijn tot jarenlange opvoeding en begeleiding;
en opgevoed en begeleid worden (indrinken)

de vijfde competentie

binnen het geheel van genoten beschikken over een krachtige emotionaliteit en wil en vasthoudendheid en daardoor in staat tot het opzetten en uitvoeren van lange-termijn projecten

de zesde competentie geldt voornamelijk voor mensenpopulaties

en is in de grond een compilatie en extrapolatie van de competenties 1 t/m 5, gedurende en in de runaway-evolutie tot expliciete ontwikkeling gekomen';
de populatie is in staat tot het verleggen (ook letterlijk) van de eigen grenzen: het inrichten en beheren van het leefgebied buiten de regenwouden; in staat tot compact leven (steden), tot zelfregulering (inzicht in populatiewaarden) in instituties en wetgeving (normen); hierover gaat Hoofdstuk 7.

---

aarde functioneert. Lorenz wil studie van het menselijk kenappraat ('de ruglaag' die het spiegelen doet) vanuit dit evolutionair perspectief.

⁸ Zie de stofomslag van RORTY's boek, en lees diens voorwoord.

••• 6A IN HET AFRIKAANSE TROPENBOS •••
"met eigen ogen zien"

VOLGENDE BESTAANSOBSERVEREN ('ONTMOETEN') DOOR DE ADOLESCENTEN
VAN DE STAAT VAN DE TROGLODYTESPOPULATIE ANNO 2004 IN HET
AFRIKAANSE TROPENBOS MET AANDACHT VOOR DE INZET VAN VIJF
COMPETENTIES

91.

400.000 havo-vwo-adolescenten (de 5 en 6 leerjaren samen)

Het is nu eenmaal zo dat het praktisch onmogelijk is om met alle 400.000 havo-vwo adolescenten elk jaar enkele maanden door te brengen bij en tussen de chimpanseepopulaties in de Afrikaanse bossen. Maar het uitgangspunt van deze studie dwingt tot een beschrijving die de feitelijke onmogelijkheid negeert. De beschrijving is nodig om te laten zien dat mensen, adolescenten een enorme mogelijkheid missen. De hoop is dat onderwijsverantwoordelijken begrijpen dat observaties van chimpanseepopulaties van uiterst belang zijn als het gaat om het verschaffen van een compleet en wetenschappelijk juist beeld aan de jongens en meisjes, niemand uitgezonderd.

92. IN HET TROPENBOS

Het zijn van persoonlijkheden

Adolescenten zien de inzet door de Troglodytes- & Paniscuspopulaties van de eerste competentie

De adolescenten moeten de eerste competentie in operatie zien en horen: een geheel zijn van expliciete persoonlijkheden. Takayoshi Kano: *The last Ape; Pygmy chimpanzee behavior and ecology*. Stanford U.P. California 1986 (1992 vertaling uit het Japans): *'Like other higher primates, pygmy chimpanzees are rich in individuality, and the personality of individuals probably exerts a strong influence on the character of social relationships between group members. Observations in recent years clearly show that the groups at Wamba differ greatly in social structure, and these group 'personalities' are probably rooted in differences in the personalities of the members of each group. In the ongoing research, then, there is a great need to focus our attention on 'personality'.*

Observeren bestaat uit het zien van *persoonlijkheden-in-actie* in Gombe bij het Tangayika-meer of in Wambe en Lomako ten zuiden van de grote bocht van de Zaïre-rivier, waarbij dat zien inclusief gebaseerd is op het zichzelf als observator ook ervaren als zelfrealiserende mens-persoonlijkheid, ook omringd door en betrokken op de omringende genoten. Adolescenten zouden daar alleen maar zinvol aanwezig kunnen zijn indien ze aan de hand genomen zouden worden door de professionele onderzoekers aldaar. Jane Goodall heeft in haar boek een fotogalerie met persoonlijkheidsbeschrijving opgenomen van de chimps anno 1986 uit Gombe: onder de titel *'Who is Who'*.

In Wambe worden de Paniscusgroepen uit het bos gelokt door hen te voorzien van suikerrietstengels. Adolescenten zullen in het researchgebied kunnen waarnemen wat de onderzoekers eerder waarnamen. In zijn verslag geeft Takayoshi KANO onderzoeksinformatie over de ecologische condities, de omvang van de populatie en de dichtheid ervan. Hij bespreekt vier patronen van sociale groepen, de *fission and fusion* binnen en tussen de groepen, de variatie in voedsel, de seizoenverandering van het voedselaanbod, over de smaak en de voedingscultuur, over het gedrag tijdens de daglicht-uren, de dagelijkse reisafstand, en de 'home range', het gebruik van de habitat, het nestmaken, de rol van seks en de diversiteit van seks, copulatie, de reacties van anderen daarop, relaties met anderen, de ontwikkeling van het seksueel verkeer, de frequentie van copuleren. Hij geeft onderzoeksinformatie over de verwantschapsrelaties, over de relaties tussen volwassen mannen, tussen volwassen vrouwen, over kinderen- en adolescentenrelaties, over relaties tussen groepen.

Het is duidelijk dat adolescenten die slechts enkele weken per jaar daar aanwezig zijn veel baat zullen hebben wanneer zij door onderzoekers gewezen worden op op wat zichtbaar is, eerder dan dat zij op eigen houtje lukraak waarnemen. Het bijzondere is dan dat degenen die hen begeleiden zelf wel maanden- en jarenoverzichten hebben en daardoor professioneel kunnen toelichten. De onderzoekers zijn ook nodig om de adolescenten te behoeden voor onverantwoorde extrapolaties van het chimpanseegedrag

naar het mensengedrag, het eigen vertrouwde mensengedrag. Absurde fouten in deze kunnen voorkomen worden.

Professioneel zien is het zien van met recht almaardoorlevend te noemen lokale populaties: die almaardoorlevend het beheer voeren over hun eigen bosgebieden (sinds tachtig miljoen jaar, sinds het ontstaan van de orde der primaten). De platgetreden paden zijn de paden van de laatste generaties. Je observeert lokale populaties zowel in Gombe als ten zuiden van de Zaire-rivier als de zelfrealisatie van de lokale populaties. Je ziet *persoonlijkheden-in-actie*.

93. IN HET TROPENBOS

'Cohesie' in operatie

Adolescenten zien de inzet door de Troglodytes- & Paniscuspopulaties van de tweede competentie, de onderlinge cohesie

De adolescenten moeten de tweede competentie in operatie van de Paniscuspopulatie en Troglodytespopulatie zien en horen: het geheel van genoten wordt in sterke cohesie (hechting) in stand gehouden. De rationele laag daarin is het weten 'Ik ben van hen, zij zijn van mij; wij zijn wij'.

Het van elkaar zijn, wij-zijn, is een direct gegeven. Individuen herkennen elkaar direct als *zijnd zoals ik*. Dit is als existentieel begrippen te benoemen. Het is een basisgegeven. Zonder elkaar te kennen in de wirwar van andere soorten -zie de insecten op een schermblom, zie de kreeftjes et cetera in een bakje water, zie de aasgenieters op een kadaver- zouden de individuen niet hun eigen lokale populatie kunnen zijn. Zonder elkaar als verwante personen in relatie met de anderen (wie hoort bij wie, wie is moeder en dochter, broer en zus) te kennen, is geen voor elkaar opkomen mogelijk.

Cohesie is een innerlijke geneigdheid om in elkaars nabijheid te blijven, om steeds weer oogcontact te hebben, om in dat contact steeds weer de bevestiging te beleven van: ik ben van hen zij zijn van mij. Het oogcontact gaat veelvuldig gepaard met lijfcontact: handaanrakingen: handen – handen, handen aan of tegen andere lichaamsdelen, vlooiën, kussen, schijnocopuleren wanneer het Pan-paniscuspopulaties betreft, aan elkaar trekken, elkaar duwen, elkaar achterna hollen, vluchten, dollen.

De aard van de aanrakingen en van de oogcontacten verschilt. Scannend kijken doet iedereen en vooral degenen die lager in de rangorde staan en goed moeten opletten dat zijn niet tekortkomen of in de verdrukking raken. Ouders scannen de omgeving voortdurend om te bezien of de omringende genoten respectvol omgaan met hun jongen. Jongen scannen voortdurend om te weten wat er omgaat in de groep en of de moeder of bevriende tantes op reikwijdte zijn, zodat bij een vervelende benadering van deze of gene direct en adequaat ingegrepen kan worden.

Veel van de oogcontacten en de hand- of lijf-tegen-lijfcontacten zijn vervuld van genegenheid en meer of minder teder. Zacht staat tegenover ruw en onbesuisd of zelfs tegenover handtastelijkheden (slaan schoppen bijten) welke direct bedoeld om pijn te doen of om angst aan te jagen.

Het complex van oog-en lijfcontacten is operationeel op elk moment van de dag. Voor de in het bos observerende adolescenten is het zeer belangrijk om het cohesiegedrag waar te nemen, en de bijbehorende functionele geluiden te horen. Zij kunnen deze observaties vrij gemakkelijk doen als zij het voorrecht genieten om enige tijd in tegenwoordigheid van een subgroepje te verblijven. Hier kan ook systematischer gewerkt worden en indien in groepjes van observatoren gewerkt wordt, kunnen verschillende adolescenten elk een bepaald individu turven en de richting van het contact aangeven (sociogrammen opstellen).

Als het om cohesie gaat is het interessant voor de adolescenten om de verschillen in de groepsstructuur te zien en hoe daarbinnen met elkaar omgegaan wordt. Cohesie blijkt dan per individu ondergeschikt aan de seksuele geaardheid: het man-zijn en vrouw-zijn. Takoyoshi geeft een omvattende vergelijkende beschrijving (Troglodytes en Paniscus) (1986, p76-92). Behartigingswaardig is zijn algemene opmerking dat de bij Troglodytespopulaties en Paniscuspopulaties aangetroffen overeenkomsten en verschillen in sociaal gedrag niet vrijblijvend zijn: *'social differences are strongly related to differences in means of survival and reproduction'*. Zo zullen dus ook de overeenkomsten en verschillen geïnterpreteerd moeten worden. Pratend over het fenomeen van 'the unit group and fission and fusion' moet ervan uitgegaan worden dat de fission en fusion zoals die waar te nemen zijn, op zich functioneel zijn. *'If the group does not lose the ability to breed when it divides into parties, it will probably increase its chances of survival even in a severe environment'*. Op pagina 91 wijst Kano er op dat de onderlinge vriendschap tussen vrouwen extreem gering is bij Troglodytespopulaties. Dat hangt samen met het gegeven dat zij onderling concurreren als het gaat om in de gunst te komen van mannen die elke vrouw die bronstig is trachten te verleiden tot copulatie. Bij Paniscusvrouwen (moeders met name) is de onderlinge vriendschap extreem sterk. Moeders met kinderen

vormen een grote club. Omdat de adulte zonen de moeder blijven volgen, ontstaat zo een grote natuurlijke reproductie-eenheid waarvan de moeders de kern vormen.

94. IN HET TROPENBOS

Aspecten-Schema: Aspect 8) **Isotropy 'dezelfde gesteldheid'**.

In dit verband, als bedoeld om de eenheid van mensen en dieren zichtbaar te maken, is van belang te zien dat er in de mensen en de dieren, die naast elkaar het leven leven, *dezelfde gesteldheid aanwezig is*. Kortmulder & Sprey spreken over 'isotropy'⁹. Elke superklasse heeft zich gedifferentieerd vanuit het design dat de populatie eerder verkreeg en kwam dan aan het begin te staan van wat nu een klasse genoemd wordt. Bij de viervoeters zijn dat de amfibieën, de reptielen, en de zoogdieren. Binnen de zoogdieren heeft in het vroege begin de diversificering in ordes plaatsgevonden (zie b.v. *Macmillans Encyclopedia* p.195).

Vertebrate dieren en vooral primaten en daarbinnen de chimpansees zijn mensen niet vreemd. Zij delen met hen hetzelfde genenbestand, dezelfde lijven, dezelfde existentiële niche, dezelfde orde dimensie. Dimensie dan te verstaan als fysieke en mentale ruimte en gerichtheid.

Belangrijke noties kunnen nu aan de orde komen. Een van de belangrijkste, ook ontleend aan J.J. Groen, is de notie dat tussen partners van vertebrate soorten, enige mate van identificatie van de actor met zijn partner sprake kan zijn (p.32), enig besef dat de ander is zoals hij zelf, en, meer specifiek, dat de ander de dingen ervaart op dezelfde manier als hij dat doet. Het gaat dan om *empathie*, zoals ook De Waal die hanteert. Maar gaat dit allemaal niet te ver voor niet-primatelijke dieren? Kortmulder toont aan dat dat niet te ver gaat. In het recente boek van Koenraad Kortmulder (1998) wordt ingegaan op de vraag of tederheid (p.54) voorkomt bij alle dieren. Mocht dit zo zijn dan is dat een aanwijzing voor de mensen dat zelfs als zeer basaal beleefde emoties niet voor hen exclusief zijn. Om dit vast te stellen is het nodig om tederheid uiteen te leggen in meetbare criteria. Kortmulder gebruikt vier criteria: verstillings, tangentialiteit, innigheid en wederkerigheid.

95. IN HET TROPENBOS

Het met elkaar communiceren

Adolescenten zien de inzet door de Troglodytes- & Paniscuspopulaties van de derde competentie

De adolescenten moeten de derde competentie van Troglodytes- & Paniscuspopulaties in het tropenbos 2004 in operatie zien en horen: Adolescenten met eigen getrainde ogen en oren de derde competentie, die van onderling indringend en functioneel communiceren binnen het geheel van genoten, inclusief de lijf- en gezicht- en stemexpressie, zien en horen. De derde competentie van Troglodytes- & Paniscuspopulaties, zoals die in de populaties anno 2004 wordt aangetroffen in de tropische bossen van Midden-Afrika, bestaat dankzij de noodzaak kennis, herinneringen en ervaringen, plus de bijbehorende emoties waarmee de hoofden gevuld zijn, in te zetten met elkaar. Gevulde hoofden en harten zijn noodzakelijk voor het complexe samen kunnen opereren, samen kunnen leven en samen het leven veilig te kunnen stellen.

Deze derde competentie is een deel van de tweede competentie, maar wordt hier onderscheiden omdat de adolescenten zullen willen zien en horen hoe in de chimpanseepopulaties deze competentie zichtbaar en hoorbaar is. Bij mensenpopulaties wordt, vergeleken met de Pan-populaties, het communiceren, zeker waar het in woorden gebeurt, als exclusief gezien. Communicatie door middel van lijf- en gezicht- en stemexpressie staat in een chimpanseepopulatie even centraal als bij mensenpopulaties als middel om elkaar optimaal in te zetten. Zonder die intensieve communicatie over en weer kunnen de voedselzoektochten en bewakingstochten niet efficiënt uitgevoerd worden, kunnen de jongen niet adequaat gereguleerd en opgevoed worden, kunnen de onderlinge relaties niet adequaat functioneel zijn. De actuele Troglodytes- en Paniscuspopulaties in tropisch Afrika bestaan als sociaal-complexe gehelen, waarin dagelijks en van uur tot uur veel communicatie en veel samen opereren aan de orde is. Dat zouden de adolescenten met eigen ogen moeten kunnen zien. Op de communicatiecompetentie wordt dieper ingegaan bij de bespreking van de Arnhemse Dierentuinobservaties (p134).

96. IN HET TROPENBOS

Het opvoedend gedrag van de moeders en daarin complementair het als 'kind' daarin meegaan, ter verwerving van de leefstijl van de Lokale Populatie en de verstrikking in de Lokale Populatie

De adolescenten zien de inzet door de Troglodytes- & Paniscuspopulaties van de vierde competentie

---

⁹ G., isos, gelijk; G., *trepein* wenden.

Vanuit zoologisch perspectief gezien zijn de acties van de ouders of ouder gericht op het beschermen en adequaat grootbrengen niet exclusief te stellen voor ouder-kind betrokkenheid binnen Homo-sapienspopulaties. In mijn opvatting is er geen demarcatielijn tussen mensenoptreden en chimpanseeoptreden. Sterker gezegd: ik ben ervan overtuigd dat elk benoemd gedrag onverkort op dezelfde algemeen zoologische grondslag gevestigd is. Hoe de competentie van opvoeden überhaupt mogelijk is, het fylogenetisch schema van Nielsen overziend, is met mensenverstand nog niet te doorzien.¹⁰

De adolescenten moeten de vierde competentie in operatie zien en horen. De adolescenten zien dat de chimpanseeopvoeding (door middel van de moeders) in staat is tot jarenlange opvoeding en begeleiding. En de kinderen-jongeren zijn in staat om opgevoed en begeleid te worden en laten zich opvoeden (deel van het indrinken). Opvoeden wordt vooral in de praktijk van de zelfrealisatie van de mensenpopulaties gezien als bewust grootbrengen en het op jonge leeftijd reguleren van het kinderen in hun gedrag. De nieuwe chimpansee-individue worden volledig ingebed en ingestrikt in de bestaande gemeenschapsgroep en zij kunnen het materiële en immateriële bezit mee gaan dragen en functioneel doen zijn in hun eigen gedrag in die populatiegezamenlijkheid. Ze gaan zich inzetten om dit zo-zijn van hun populatie te behouden en uit te bouwen. Hiermee gaat intrinsiek gepaard het gaan aanhangen van dezelfde waarden en normen.

Over de lange jeugdijd als indrinktijd met steeds capabeler wordende hersenen is in hoofdstuk 2 het nodige gezegd. Daarbij stonden mij mensenkinderen voor ogen. Wat daar gezegd is, telt onverkort voor de kinderen, pubers en adolescenten in Paniscuspopulaties en Troglodytespopulaties. Ook voor hen is de jeugdperiode van groot belang niet alleen als groeitijd, lijfbouwtijd, maar evenzeer als tijd van indrinken en mee-ervaren van wat de lokale populatie in haar mars heeft, in haar hoofden en harten heeft.

Chimpanseekinderen zijn daarbij in gericht-zijn zeer leergierig en uiterst oplettend. Het gedrag van de volwassen genoten wordt geobserveerd en ijverig nagedaan. Soms na veel oefenen zijn de kinderen in staat om dezelfde handelingen met succes te verrichten (deelnemend opereren, constructief omgaan met elkaar en samen gedeelde technieken en tactieken toepassen). De chimpanseekindereen worden capabel om zelfstandig gedragingen van anderen te duiden. Veel van de aandacht is dus gericht op het omgaan van de volwassen dieren met elkaar, zoals dat een cruciale vaardigheid is in mensengemeenschappen. De jongvolwassen chimpansees raken zo geheel vertrikt in de verwante diergroep die hem groot bracht en opvoedde. Het woord vertrikt is hier op zijn plaats want het geeft de geslotenheid van de wereld aan voor de jongvolwassen chimpansee-individue: er bestaat voor hem/haar geen andere wereld dan deze. In deze functioneert hij/zij optimaal. Zij zitten in deze wereld vast, zoals mensenpopulaties in de hunne vastzitten, vertrikt zijn. Daarbuiten hebben zij niets te zoeken.

Adang heeft in Arnhem het pesten en plagen door chimpanseejongens en -meisjes bestudeerd. In Gombe trekken de puber- en adolescent chimpanseejongens met de oudere mannengroepjes mee of gaan zelf in kleine groepjes op verkenning en patrouille. Zij maken het zich als volwassenen gedragen eigen in diverse omstandigheden – al ervarend. Zij maken zich de lucratief gebleken gedragswijzen eigen.

97. IN HET TROPENBOS

De realisering van zaken door middel van langere-tijd-operaties in samenwerkingsprojecten; in staat zijn tot het inrichten en beheren van het leefgebied; in staat zijn tot het bezitten en beheren van de door hun voorouders ingerichte territoria en het exploiteren daarvan.

Adolescenten zien de inzet door de Troglodytes- & Paniscuspopulaties van de vijfde competentie

Een belangrijke vraag is of Pan-troglodytes- en Pan-paniscuspopulaties hun samenleefconstellatie, hun onderling verkeer en hun samen opereren (evolutionair) verder complexiseerden in concordantie met de in bepaalde opzichten nieuwe beschikbare geografische en biologische omgeving, en of de populaties die omgeving naar hun behoeften inrichtten. Mensenpopulaties ontwikkelden rituelen die samenleefconstructies houdbaar maken (doch tevens verstarren) waardoor zij de samenleefsituatie konden

---

¹⁰ M.J. Langeveld (1955) *Beknopte Theoretische pedagogiek*, J.B. Wolters, Groningen, wijdt het eerste hoofdstuk aan een definiëring van 'opvoeden'. Zodra binnen het omgaan met elkaar het handelen van de volwassene de intentie heeft invloed uit te oefenen op het kind/de jongere zodat dit/deze geholpen wordt om zich bekwaam te maken om zelfstandig zijn levenstaak te volbrengen is dat *opvoeden*. [CM: *opvoeden* door mensenpopulaties en binnen de menselijke context. Dus feitelijk geldend voor alle menspopulaties op alle continenten. De kern van L.'s beschouwing is dat menselijk opvoeden deel uitmaakt van met elkaar *omgaan* van volwassenen en kinderen-jongeren. Daarbij is 'zijn levenstaak' bij Langeveld te begrijpen vanuit de opdracht vervat in de christelijke deugdenleer (Thomas van Aquino).]

beheren en beheersen en uitbouwen. Dat is het hoofdkenmerk van moderne mensenpopulaties.

Ook van chimpanseepopulaties? Dat is de vraag. Wat is daarvan met eigen ogen te zien door de adolescenten in de actuele chimpanseepopulaties in het tropenbos?

Aanvullend in elk geval is het filmmateriaal dat Hugo van Lawick schoot in het Gombe-River Reservaat in Tanzania. Er is in de tropische vrije omstandigheden bij de chimpansees een grote kennis van het eigen terrein (30-60 km²) aanwezig en over de wijze waarop efficiënt in de vegetatie gereisd en gefoerageerd kan worden, ook waar het eetbare (rijpe) voedsel op bepaalde tijden en seizoenen beschikbaar is.

De adolescenten kunnen met eigen ogen zien dat de chimpansee-individen beschikken over een krachtige emotionaliteit, wil, vasthoudendheid en scherpzinnigheid van voorstelling van en inzicht in het traject dat begaan moet worden bij de samen-operaties. De doorbraak van de *run away*-evoluties van hun competentiecomplexen was in de chimpanseepopulatie die Homopopulatie werd natuurlijkwijze te verwachten en niet zomaar een toevalstreffer.

Wellicht ten overvloede zij hier opgemerkt dat de competentiecomplexen als zodanig reeds tien miljoen jaar geleden aanwezig waren in de populatie in haar staat van toen, die de gezamenlijke vooroudersstaat (Troglodytes en Paniscus en Homo) was. Daarom moeten de genoemde kenmerken ook te zien zijn in de chimpanseepopulaties in hun staat anno 2004. De competentiecomplexen moeten als zodanig tenminste basaal aanwezig zijn geweest en nu in geëvolueerde vorm zichtbaar zijn.

98. IN HET TROPENBOS

Capabel tot het bezitten en beheren van door hun voorouders ingerichte territoria en het exploiteren daarvan; Adolescenten zien niet de inzet door de chimpanseepopulaties om een nieuwe biotoop onder beheer te brengen.

Het is onjuist om de zesde competentie die bij mensenpopulaties aantreffen wordt (zie H.7), *negatief* in te brengen bij de chimpansee-populaties. Alsof de chimpanseepopulaties in deze tekortgeschoten zijn. Als zeven of zes miljoen jaar geleden bepaalde chimpanseepopulaties niet buiten hun oude bosterritorium terechtgekomen waren, door klimaatverandering gedwongen of doordat ze uit hun oude omgeving verdrongen werden door concurrerende broeder-populaties, dan was er nooit een 'trigger' geweest voor de *run away-evolutie* die het mogelijk maakte de eerste tot en met vijfde competentie te intensiveren. Intensiveren was dan niet nodig geweest en de mensenpopulaties zouden anno 2004 als troglodytes of paniscus of een andere soort chimpansees in de ongerepte tropenbossen van vóór de monoculturen en vóór de internationale houtroof leven.

Anders dan bij mensenpopulaties behoeften de chimpanseepopulaties in de afgelopen miljoenen jaren niet in staat te raken tot complexe gedachtengangen aangaande de hen omringende omgeving, en aangaande henzelf daarbinnen, dus ook niet tot vergaande inrichting van de leefwereld en het vinden van nieuwe overlevings-relevante exploitatiewijzen van die omgeving. Het is eigenlijk onterecht om hier een competentie aan de orde te stellen die feitelijk niet aan de orde is. Chimpanseepopulaties anno 2004 kunnen niet communiceren in woordentaal en ze kunnen niet hun grenzen verleggen buiten tropenwoud. Allicht niet. Waarom zou een populatie muterend selecterend tot verandering van competenties komen als die competenties geen directe zin hebben? Nadenken over zichzelf is voor een niet-mensenpopulatie geen waarde op zich.

Chimpanseepopulaties in de Afrikaanse regenwouden lijken overigens hun zelfrealisatie te voltrekken op basis van door eerdere generaties zelfopgebouwde kennis- en inzichtenbestanden. Doordat chimpansees sterk op elkaar gerichte individuen (personen) zijn die elkaar informeren over hun intenties en gemoedstoestanden, die samen opgenomen zijn in een met-elkaar-zijn en een met elkaar er zijn, is te verwachten dat zij ook hun bestaansbelangen gezamenlijk zien: met elkaar en voor elkaar. De adolescenten zullen kunnen zien en horen dat de subgroepleden in hun dagelijkse doen gebruik maken van reeds bekende en gebaande wegen door het bos. Ook in de boomkronen is de weg bekend. De weg door het bos is geen luk-raak-traject maar een gevolgd pad dat naar op dit moment vruchtdragende bomen leidt. In die zin is het territorium beheerst. Kenmerkend is, dat de lokale populatie niet méér inricht is dan voor een bloeiend met elkaar bestaan nodig is, in tegenstelling tot mensenpopulaties die steeds stappen verder zetten zonder eigenlijk te beseffen waartoe die verdere stappen dienen. Het subgroepensysteem is een beheerst systeem. Te zien is dat de lokale populatie in het eigen territorium met de zestig tot honderd leden competent is tot zelfregulering. Of die zelfregulering gepaard gaat met inzicht in het belang van de harmonieuze orde kan niet beantwoord worden. Zichtbaar is dat de oudere wijfjes dikwijls als ordebeewaardsters optreden. Zichtbaar is ook dat het bepaalde individuen met een krachtige persoonlijkheid meestal het initiatief tot optreden nemen.

In het tropische regenwoud en savanne hebben Troglodytes-populaties in de loop van de laatste zeven miljoen jaren omstandigheden doorleefd die hen noopten tot de beschikking over door hun voorouders ingerichte territoria (paden, plekken, nestplaatsen, voedselplaatsen). Ingericht is naar menselijke maat misschien een te groot woord, maar de lokale populatie kent haar dertig tot zestig vierkante kilometer en doorkruist deze in kleinere groepjes en exploiteert het gebied (de opbrengst van de bomen en struiken) stelselmatig. In Arnhem is van zelfinrichting geen sprake, Wel is zichtbaar dat de lokale populatie alle aanwezige elementen als water, bomen, speeltuig intensief gebruikt worden in de dagelijks voorkomende situaties. Er is echter geen onderhouden van de elementen zichtbaar. Er worden soms wel pogingen gedaan om nesten te bouwen.

99. In de hoofden en harten

Over het gezamenlijke door de voorgaande generaties opgebouwde in de hoofden en harten van de genoten is weinig bekend. De adolescenten kunnen er als observatoren slechts naar raden. Vanwege het feit dat er geen woordenuitwisseling is, zijn er ook geen woorden- en tekstbestanden die te lezen en te analyseren vallen. Belangrijk is te beseffen dat hoofd en het hart niet ledig zijn. Vanaf de geboorte is immers elk individu, gekoppeld aan zijn moeder en broertje/zusje, gepositioneerd aanwezig in de subgroepen en grotere groepen (fission fusion) van de lokale populatie. Vanaf de geboorte, als baby, peuter, kleuter, kind, puber en adolescent maakt het individu dagelijks mee wat in de subgroep/subgroepen gebeurt: het samen opereren ten behoeve van het kunnen voldoen aan de dagelijkse levensbehoeften. Al die samenbelevingen leveren ervaringen en inzichten op, vooral met betrekking tot het samen leven in de subgroepen en het samen invullen met operationeel gedrag van de dagen en de nachten. Wat de hoofden en harten vult, kan niet anders zijn dan dan wat in de subgroepen is meegemaakt en wat aan de omgeving is ontleend.¹¹ Als volwassen genoot is, na de jeugdtijd, hij/zij expliciet meebepalend aanwezig in de subgroepen. Het bestand aan kennis en inzichten waarover een lokale populatie beschikt en moet beschikken om zichzelf succesvol te kunnen realiseren, past volledig in de leefcontext die de betreffende lokale populatie op het betreffende moment ter beschikking staat.

In het tropische regenwoud en de savanne hebben Troglodytes- en Paniscuspopulaties daarbij de beschikking over een praktisch op de leefsituatie toegesneden kennisbestand¹² dat zeer gedegen zal zijn en steeds weer doorgegeven wordt aan de komende generaties. Adolescenten zien bij het volgend observeren elk individu in een subgroep die binnen het geheel van de groep operationeel is. Zichtbaar is hoe het individu doet wat gedaan moet worden, hoe het interacteert met de aanwezige genoten, hoe het eigen gedrag al dan niet emotioneel expressief is. Te zien is het verschil in doen en laten tussen oudere volwassenen en bijvoorbeeld kinderen en jongvolwassenen, enzovoorts. De lokale chimpanseepopulatie in het tropenbos is in mensenbeoordingen conservatief te noemen. Vanwege het gegeven dat de omstandigheden nauwelijks wisselden, kon en moest dat ook zo zijn. Nu er zich nieuwe omstandigheden aandienen: verwoesting van het omringende bosareaal voor landbouw, jagers gewapend met vallen en strikken, met vuurwapens, nu zijn de Lokale chimpanseepopulaties niet in staat om op dergelijke nieuwe omstandigheden in te spelen. In verre gebieden wegtrekken kan niet meer. Buurpopulaties zijn al door uitroeiing weggefallen.¹³ Voor Troglodytes in Tanzania, Zaïre, Kongo, Gabon, Equatoriaal Afrika, Kameroen, Nigeria, Ghana, Ivoorkust, Liberia, Sierra Leone, Guinee, en voor Paniscus in Zaïre ten zuiden van de grote bocht van de Congorivier beheren en exploiteren vele chimpanseepopulaties sinds miljoenen jaren hun territoria. In het tropische regenwoud en savanne hebben Troglodytes- en Paniscuspopulaties in de loop van de laatste zeven miljoen jaren omstandigheden doorleefd die hen noopten tot het beschikken over en het kunnen effectueren van een enorme, deskundige medische zorg. De lokale populatie kennen de planten die geneeskrachtig zijn. Overigens is de kennis van wat goed voedsel is, deels een aangeboren weten, anderzijds van de oudere genoten afgekeken tijdens het samen foerageren. De adolescenten kunnen bij hun volgend observeren gedeeltes van dat samen systematisch exploiterend handelen zien.

Hoe lang dit nog kan in het Afrikaanse tropenbos is de vraag. Is het wilde hout gekapt en zijn de geldbedragen op de familiale rekeningen gestort, is de *bush-meat* gegeten, heeft het Ebola-virus zijn werk gedaan, dan zijn de wilde chimpanseepopulaties voor eeuwig (!) verdwenen uit het bestaan. Gedurende de miljoenen jaren na nu zullen mensenfamilies uit alle mensenpopulaties met dit verlies moeten leven. De chimpanseepopulaties zelf

¹¹ Individuen van mensenpopulaties kunnen op basis van het gekende min of meer irrationele scenario's verzinnen. Bij individuen van chimpanseepopulaties is zulks minder noodzakelijk.

¹² Naast het ons mensenpopulaties vertrouwde abstract theoretisch bouwsel dat m.b.v. woorden-als-symbolen geconstrueerd is en in woordentaal tussen genoten bespreekbaar is;

¹³ Triest bericht in *Nature* van 7 april 2003.

hebben er geen weet of last van. (P.D. Walsh et al. *Catastrophic ape decline in western equatorial Africa*. Nature Vol.42, 100403, p611-614.

••• 6B IN DE ARNHEMSE DIERENTUIN •••
"met eigen ogen zien"

VOLGEND-BESTAANSOBSERVEREN VAN DE
TROGLODYTESPOPULATIE ANNO 2004
IN DE ARNHEMSE DIERENTUIN, IN NAVOLGING VAN OTTO
ADANG,
MET SPECIALE AANDACHT VOOR DE INZET VAN VIJF
COMPETENTIES

100. 400.000 Havo-vwo adolescenten (de leerjaren 5 en 6 samen)

Het is *praktisch* onmogelijk het zo te regelen is dat alle 400.000 havo-vwo adolescenten elk jaar enkele weken of maanden door kunnen brengen bij en tussen de chimpanseepopulaties in het Afrikaanse tropenbos. Iets minder onmogelijk is het om vierhonderdduizend adolescenten naar Arnhem te brengen en hen daar de zelfrealisatie van de (1971) dertig jaar oude Troglodytespopulatie te laten volgend-observeren en hen daarbij gericht te laten letten op het inzetten van de vijf eerder genoemde competenties. In Arnhem zal de zelfrealisatie overigens sterk bepaald worden door het feit dat de populatie in bepaalde opzichten met andere omstandigheden geconfronteerd wordt dan in de natuur, doch tezamen slagen de individuen binnen de gegeven omstandigheden in de zelfrealisatie. De eerste vijf competenties kunnen in Arnhem in volle ontplooiing waargenomen worden. Zie de publicaties over de beginperiode van de hand van J.A.R.A.M. van Hooff.¹⁴

101. IN DE ARNHEMSE DIERENTUIN

Het persoonlijkheden zijn

Adolescenten zien de inzet van de eerste competentie door de Troglodytespopulatie

In tegenstelling tot het leven in grote arealen (territoria) in de Afrikaanse regenwouden is het leven in dierentuinen in sociaal opzicht minder ontspannen, maar ook méér sociaal-intensief. Dat chimpansees in dierentuinpopulaties het voor elkaar krijgen om jaren achter elkaar in redelijke harmonie voort te bestaan, en de volgende generaties in de startblokken te zetten, getuigt van grote sociale competentie en van een ultiem efficiënt zelfbeherend vermogen. In het tropische regenwoud en de savanne hebben Troglodytespopulaties in de loop van de laatste zeven miljoen jaren omstandigheden doorleefd die hen noopten tot het beschikken over een geëlaboreerd functioneel zelfbeeld. Weten wie je zelf bent: ik, man, vrouw, kind, volwassene, handig-onhandig, snel-traag, en de overige eigenschappen, maar vooral pertinent *ik*. Dat is door de adolescenten met eigen ogen te zien in Arnhem.

Een professioneel onderzoeker observeert in Arnhem de zelfrealisatie van de chimpansee-populatie door het zien van *persoonlijkheden-in-actie*, waarbij dat professionele zien gebaseerd is op het zichzelf, ook als onderzoeker, ervaren als zichzelf realiserende mens-persoonlijkheid, omringd door en betrokken op de omringende mensgenoten. Observeren gebeurt analoog.

Het is voor de lokale chimpanseepopulatie een groot winstpunt dat de eigen individuen én op elkaar gericht zijn én verschillend van persoon zijn. Elke persoon wordt gekenmerkt door een ander scala van sterke en zwakke kanten.

Binnen de competentie tot persoonlijkheid-zijn ligt de competentie van het zich van zichzelf bewust zijn. Door het zelfweten is een eigen expressie mogelijk en het doordacht inzetten van de min of meer expliciete bekwaamheden. In alle individuen is zo de lokale populatie bekwaam tot de totale zelfmanifestatie in alle situaties. Op eigen wijze is elk individu een persoonlijkheid, dit wil zeggen een totaalvervulling van zijn competenties die in hemzelf, in een geschiedenis van inzet en ervaring de huidige vorm verkregen hebbend, manifest zijn.

De zelfrealisatie van Pan-troglodytespopulaties en Pan-paniscuspopulaties voltrekt zich in overeenkomst met die van mensen wat betreft het in stand kunnen houden van mensenpopulaties in hun stedelijke samenlevingen. Vooral in de wereldsteden leven mensenpopulaties absurd dicht op elkaar. In het tropische regenwoud en de savanne hebben Troglodytes- en Paniscuspopulaties in de loop van de laatste zeven miljoen jaren

¹⁴ J.A.R.A.M. van Hooff, (1970) A component analyses of the structure of social behaviour of a semi-captive chimpanzee group. *Experientia*, 26, 549-50.

Hooff, J.A.R.A.M. van (1973) The Arnhem Zoo chimpanzee consortium: An attempt to create an ecologically and socially acceptable habitat. *International Zoo Yearbook*, 13, 195-205.

omstandigheden doorleefd die hen noopten tot het leven in kleine groepen van dertig tot honderd leden.

N.B. Het is minder zinvol om in Beekbergen de Bonobo's te bezoeken omdat te weinig individuen bij elkaar gebracht zijn om een echte populatie te kunnen vormen.

102. IN DE ARNHEMSE DIERENTUIN

De actualisatie van onderlinge cohesie

De Adolescenten zien de inzet door de Troglodytespopulatie van de tweede competentie.

Je stapt als jongen/meisje de dierentuin in om *cohesie* te zien. Je gaat voor de kooi staan en wat zie je dan? Zie je afspraken en akkoorden? (zie Adang).

Het meest basale waardoor cohesie zichtbaar is is dat de individuen in groepjes met een vrij geringe onderlinge afstand de dag doorbrengen. De tweede competentie toont aan dat de individuen sterk op elkaar gericht zijn. Dat blijkt door hun frequente oogcontacten en het voortdurende scannen: wie is waar met wie en wat-doen-die? Er wordt bijna continu gecommuniceerd. In de vierde competentie gaat het om opvoeden en zich actief en open opstellen door de kinderen tot de opvoedende opvoeder. Ook deze competentie is cohesiegefundeerd, cohesie versterkend. Alles is bedoeld om de groep als groep in staat te stellen samen te opereren en samen te zorgen voor het voldoen van de existentiële behoeften van alle individuen in de groep. Bij chimpansees is het erbij horen en ervan zijn een existentiële noodzakelijkheid.

De cohesie, onderling sterk verbonden zijn, is er, net zoals je handen er zijn. Het gaat erom dat de lokale populatie die cohesiekracht in haar individuen tot *inzet* brengt en wel op een efficiënte en voor de lokale populatie profijtelijke wijze. Het uiteindelijke doel is om door samen te exploiteren alles beschikbaar te krijgen wat bestaansnoodzakelijk is. Het geheel van genoten van de Pan-troglodytespopulaties anno 2004 in Arnhem is in staat om middels de sterke cohesie (hechting) de groep als groep in stand te houden.

Deze competentie tot intensieve onderlinge hechting (attachment) die ook in Arnhem gezien kan worden is te beschouwen als een basiscompetentie die met de andere genoemde competenties leidt tot zelfrealisatie in nabije en verstrekkende allianties. Bij chimpansees is het een gegeven dat het samen genoot zijn bevestiging en uitbouw behoeft, binnen het dagelijkse met elkaar omgaan. Cohesie ligt aan voet van vriendschappen en vijandschappen, aan trouw en aan bedrog (De Waal: 'Good natured'). Afspraken, akkoorden, maken dat de concurrentie wordt gereguleerd naar aller profijt; en kan leiden tot redelijk trouwe vriendschappen, tot van elkaar genieten (tederheid).

Hechting is nodig om als persoon te kunnen opereren in het complexe systeem van samen opererende genoten, waarin ieder met zijn eigen capaciteiten en status zijn actie levert. Hechting is nodig om twaalf jaar lang te kunnen opvoeden.

In het tropische regenwoud en savanne hebben Troglodytes- en Paniscuspopulaties in de loop van de laatste zeven miljoen jaren omstandigheden doorleefd die hen noopten om zich actief tot elkaar te wenden, tot betrokkenheid op elkaar. Die competentie maakt het de populatie in Arnhem mogelijk om te overleven.

103. IN DE ARNHEMSE DIERENTUIN

Het met elkaar communiceren

Adolescenten zien de inzet door de chimpanseepopulatie van de derde competentie

Hoe is het communiceren te zien? Wat speelt er? Als er groepsopereren is zal in concrete situaties telkens direct bilateraal gecommuniceerd worden. Het bilaterale is tevens algemeen: zichtbaar en begrijpbaar voor alle anderen die in de situatie of rondom de situatie aanwezig zijn. Adang beschrijft deze gedragingen uitvoerig. In Afrika is het communiceren nodig om met elkaar efficiënt te kunnen trekken door de boomkronen of over de paden en om het doel van dat trekken efficiënt te realiseren. Apart daarbij is het communiceren binnen 'tussendoor opvoedingssituaties'. Chimpanseebaby's, peuters, etc. drinken hun lokale populatie al doende in. Ze zijn continu deelgenoten van een groepje communicerende genoten (zie straks 4e competentie). Chimpanseekinderen beleven veel, elke dag opnieuw.

Dit alles is in Arnhem in situaties met chimpanseekinderen met eigen ogen te zien.

104. Complex sociaal leven zonder woordentaal

Het is dienstig even stil te staan bij het vergelijken van de communicatie in chimpanseepopulaties en in de menspopulaties (die wij zelf zijn). De adolescenten stappen de dierentuin binnen, lopen naar de kooi en kijken naar het veldje achter de gracht en ze zien hoe de individuen elkaar omhelzen, kussen, vlooiën, met elkaar spelen, ravotten en elkaar soms onstuitbaar en oorverdovend krijsend achterna zitten. De adolescenten zien wie het druk heeft met wie. Ze zien dat de individuen elkaar wat te melden hebben. Wat er te zeggen is kan geraden worden. Waartoe ze zeggen blijkt uit de deels situatie. Veel gedrag heeft te maken met eerdere onderlinge strubbelingen of

uitingen van genegenheid. In de chimpanseepopulatie wordt dus een intensief complex sociaal samenleven aangetroffen. Het is een samen leven in intensief omgangscontact. Het is een samen leven zonder woordentaal, dus zonder gedachtewisseling in traditioneel betekenisbeladen klankgroepen en wellicht ook met een minder expliciet van zichzelf afstandnemend bewustzijn temidden van de genoten.

Mensenpopulaties worden gekenmerkt door het samen leven mét woordentaal. Zij wisselen van gedachten. Gedachtenuitwisseling veronderstelt gedachten. Dat mensenpopulaties gedachten hebben, is aan mensen uit eigen weten duidelijk. Wat gedachten zijn is moeilijker te definiëren. Opnieuw: gedachten zijn er niet op zichzelf. Het is steeds de historische persoon X of Y die gedachten heeft, die denkt. Met de omringenden wordt eenheid van denken en doen in stand gehouden. Dat kan omdat ieder individu zijn denken gevuld heeft, in de kinderjaren ingedronken heeft, vanuit zijn oudere reedsgedachtengevulde sociaalomringenden. In mensenhoofden bevindt zich een enorm bestand van betekenisdragende gedachten. En een enorm bestand van sociaal weten -binnen de interrelaties- van wat de omringende genoten zijn. Dit enorme bestand refereert continu met de actuele gedachtengangen in de situatie en de persoonlijke staat van dit en dat moment.

Bij mensenpopulaties in hun hedendaagse staat is de sociale communicatie indringend geworden door het beschikbaar komen van woordentaal. Indringend is bijna letterlijk te verstaan: de genoot dringt in de persoon. Maar ook verdiepend en wezenlijkheden begrijpend. De sociale communicatie voltrekt zich binnen het explicieter bewust zijn van zichzelf dan bijvoorbeeld in de staat van zeven miljoen jaar geleden. Door de sociale communicatie, sociaal in de zin van bedoeld om de interrelatie gestand te doen, worden mensenindividuen in hun populaties weer bewuster van het eigen stuurbare bestaan, maar ook van de exclusiviteit van het samen bestaan. De grote kracht van de woordentaal en het inclusieve denken heeft de mensenpopulaties in mentaal opzicht op afstand van de chimpanseepopulaties geplaatst. De enorme grote en complexe mensenhersenen zijn als werktuig geschikt geworden om deze noodzakelijke competentie te kunnen genereren.

105. Kennen en waarden van elkaar

In het tropische regenwoud en de savanne hebben Troglodytes- en Paniscuspopulaties gedurende de laatste zeven miljoen jaren omstandigheden doorleefd die hen noopten tot elkaar 'heel goed' kennen als persoon en persoonlijkheid. Het samen beheren en exploiteren van zo'n veertig tot zestig vierkante kilometer bos vergde kennelijk dat nauw op elkaar betrokken zijn. De complexe levensstijl die daarbij gevoerd werd, maakte het mogelijk het eigen territoriale gebied vast te houden en concurrenten te verjagen. Tegelijkertijd maakte het sterk op elkaar betrokken zijn ook de groep tot een bestaansbewuste van elkaar *genietende* groep. De oudste chimpansee-individuen, sinds 1971 in de Arnhemse zoo, zijn afkomstig uit verschillende dierentuinen en niet aan elkaar verwant. Zij leven niet meer in de voorouderlijke traditie van bekende families en groot-territoriumbeheerders. Desondanks genieten zij elkaar. Zie de uitbundige begroetingen als 's morgens de chimpansees vanuit hun nachthokken elkaar weer terugzien. Men heeft elkaar kennelijk gemist en men is blij (gezichtsuitdrukkingen, geroep) met het herstel van elkaars aanwezigheid!

De beschrijvingen van de observaties van Adang zijn een ode aan de met elkaar verbonden. Overzie alleen al Adangs titels van de hoofdstukken en de paragrafen (pagina 6 en 7). Al die verbondenheid vindt dag na dag zijn bevestiging dank zij de indringendheid en de intensiteit van de communicatie. Voor illustratie en eerste oriëntatie zie de pagina's 34 en 35, 38 en 39.

106. Gevuld zijn van het hoofd en het hart

Bij mensenpopulaties, overal ter wereld, slaat gevuld zijn in het hoofd en het hart op *het ingedronkene*: de gedachtencomplexen en het complex van beleving en gevoelens van de omringende opvoeders, de nabije genoten en de verder omringende genoten in stad en land waarmee op enigerlei wijze gecommuniceerd wordt (denk ook aan de leraren in de scholen). Denk aan de gigantische omvang en impact van de ingedronken inhoud die in de woordentaal kunnen worden ingewisseld en uitgewisseld, aan verwoorde ideeën en gedachtegangen. Denk aan het hierdoor ontstaan van een intellectuele veralgemening van inhoudelijke existentiële eigenheid waarover *Troglodytes* en *Paniscus* in veel mindere mate *behoeven* te beschikken dan de late Homo.¹⁵ Chimpansees zijn genoodzaakt om elkaar als persoonlijkheden in actie in de gaten te houden om efficiënt in of af te kunnen haken. Dat de communicatie met elkaar en over elkaar in Arnhem zeer intensief is, blijkt uit het veelvuldig naar elkaar kijken. En binnen het kijken wordt gekeken naar waar hij/zij is, wat hij/zij doet. Veelvuldig kijken de

¹⁵ Op zich is 'gevuuldheid' in deze zin geen absolute waarde, en maakt deze Lokale-Mensenpopulaties niet 'meer' of 'hoger' dan Lokale Chimpanseepopulaties.

chimpansee-individen elkaar in het gezicht. Opdat het gezicht optimale informatie kan verstrekken is het aangezicht geëvolueerd tot een groot expressietableau met wenkbrauwen-ogen en mond als centrale expressiebronnen¹⁶. Hier moet zeker Charles Robert Darwin¹⁷ gememoreerd worden "*Het uitdrukken van emoties bij mens en dier*" (1890). Darwin maakte zijn gezichtsstudies om aan te kunnen tonen dat functionele gezichtsuitdrukkingen niet exclusief bij mensen horen maar ook bij vele primaten voorkomen.

107. Chimpansees denken woordeloos

Terwijl adolescenten naar het doordachte doen en laten van chimpanseepopulaties-individen kijken, terwijl ze de rapportages van Adang 1999 in je achterhoofd hebben, is het absurd om te veronderstellen dat je in de Arnhemse dierentuin te maken hebt met individuen wier hoofden leeg zijn.

Adolescenten moeten begrijpen dat niet alles in het hoofd direct waarneembaar is, al lijkt het wel zo omdat mensendenken zo 'woordenvol' en 'woordgedragen' is. Als mens-individen (genoten) horen praten is wat tegen hen gezegd wordt direct te begrijpen. Tegen adolescenten kan gezegd worden dat chimpansees tekortgedaan worden als hen geen functionele gedachtegangen worden toegekend. Al staat vast dat zij niet over het woordtaaleiwit -FOXP2- beschikken.

Voor mensen is denken zonder woorden bijna ondenkbaar, nauwelijks voorstelbaar, misschien zelfs feitelijk onmogelijk. Dat komt waarschijnlijk doordat denken in woorden zo vooraan staat in het hoofd. Ook woordloos denken is doortrokken van woordendenken. Het beste voorbeeld is iets zeker weten zonder er aan toe te komen om het in woorden uiteen te zetten. In gevangenschap weten chimpansees vele zaken zeker en enkele zaken niet, die zijn nog *fragwürdig*. Zij beleven die ook als stof die nog geleerd moet worden. In de enclave in de dierentuin is het denken van chimpansees voor honderd procent gefocust op de eigen groep binnen de muren van de hokken en binnen de hekken van het buitenverblijf. Door omzichtig handelen zorgen verzorgers en observatoren existentieel buiten beeld te blijven (ofschoon Adang een dankbaar gebaar ontving toe hij de schuif geopend had voor Nikkie (p.177) om deze bij een ernstige ruzie in de binnenhal een ontsnappingskans te geven). Denken (denken in woorden en direct-denken) lijkt sterk gekoppeld aan uit te voeren projecten. Voor chimpansees in het wild zijn dat overvaltochten naar buurtpopulaties, zijn dat jachtexpedities en zijn dat de dagelijkse foerageertochten. Wellicht zijn er zorgelijke gedachten in sommige hoofden, vooral bij de vrouwen met kinderen, wanneer er een zware dominantiestrijd gaande is tussen enkele sterke volwassen mannen. De Waal en Adang hebben daar over geschreven. Adang beschrijft uitvoerig het scala aan emoties dat zichtbaar wordt bij het observeren van een zichzelf realiserende populatie. Adangs beschrijving toont de dagelijkse strijd in de besloten dicht op elkaar levende groep, waarbij het gevecht om de onderlinge posities en de bescherming van de kinderen aan de orde van de dag is. Emoties hebben altijd direct met de eigen existentie te maken en zijn zeer expressief. Openbare expressie van emotie is nodig omdat de genoten om je heen moeten weten wat er in je aan de hand is. Zelfhandhaving is in Arnhem niet strijden om je deel van het beschikbare voedsel zoals in het tropenbos, maar, veel moeilijker, strijden om het behoud van jezelf (je positie en de opwaardering daarvan) binnen het geheel van omringende opdringende genoten. Tegelijkertijd is er de zorg om harmonie. Zonder evenwicht en zonder ontspanning gaat deze gemeenschap aan agressie ten onder. Omhelzen, kussen, spelen en ravotten, vlooiën zijn geen overbodig en vrijblijvend genoeg. Wie niet de moeite neemt om te omhelzen, kussen, spelen, ravotten en te vlooiën kan het schudden. Hij wordt geschud tot er niets meer van hem overblijft.

108. IN DE ARNHEMSE DIERENTUIN

---

¹⁶ Signe Preuschoft promoveerde in 1995 op een proefschrift getiteld '*Lachen*' en '*glimlachen*' bij makaken - een *evolutionair perspectief*, aan de Universiteit van Utrecht, met als promotor Prof. Dr. J.A.R.A.M. van Hooff, voorzien van een grote interessante literatuurlijst. Op pagina 247 vat zij samen: De gelaatsuitdrukkingen van de Primaten zijn geritualiseerde signalen bestemd voor het verkeer tussen soortgenoten. Gelaatsuitdrukkingen zijn niet louter symptomen, d.w.z. uiterlijke tekens van innerlijke toestanden, zoals emoties. Ze vervullen een functie, namelijk als signalen ten dienste van de onderlinge afstemming tussen groepsleden bij het vervolgen van samenvallende en divergerende belangen, en als symbolen, die de aard van de betrekkingen tussen zender en ontvanger duidelijk maken. De morfologische overeenkomsten in de mimiek van verschillende soorten en de verdeling daarvan binnen de stamboom der Primaten doen vermoeden dat het repertoire van bandversterkende gezichtsuitdrukkingen bij de makaken vijf uitdrukingspatronen omvat, die binnen het taxon homoloog zijn. (-) Het 'glimlachen' (van mensen) zou homoloog zijn met het 'stille blote-tandengezicht' van de makaken en chimpansees. Het 'lachen' (van mensen) zou zich daarentegen uit het 'ontspannen open-mondgezicht' van de apen van de oude wereld ontwikkeld hebben. Preuschoft geeft een groot overzichtelijke en vergelijkende inventarisatie van de betekenisvolle gezichtsuitdrukkingen binnen meerdere apensoorten.

¹⁷ The expression of the emotieloos in man and animals. London 1872.

Het opvoeden en het daarin meegaan ter verwerving van de leefstijl van en verstrikking in de Lokale Populatie
Adolescenten zien dan de inzet door de Troglodytes- & Paniscuspopulaties van de vierde competentie.

109.

De twaalf eerste levensjaren

Troglodytesindividuen behoeven groei en opvoeding en hebben daar een lange jeugdtijd voor ter beschikking. Een twaalfal levensjaren duurt het voordat de meisjes van de chimpanseepopulaties als jongvolwassen vrouwen los van de moeder verder gaan. Bij Paniscuspopulaties blijven de mannen nog bij moeder in de buurt als zij jong-volwassene zijn geworden. Wat gezegd is voor de jonge dieren in het tropenbos geldt evenzeer voor de jonge dieren in Arnhem. In beide gevallen staat het deelnemend vertrouwd raken met de omringende genoten, oud en jong, in hun posities binnen de groepen en hun directe omgang met het betreffende kind en puber centraal. In Arnhem ontbreekt de noodzaak om met vallen en opstaan en dagelijks meetrekken over de paden en door de boomkruinen het leefgebied te gaan kennen en daarbinnen in alle opzichten vaardig te worden.

Wandelend langst de dierentuinkooien zijn normaliter alleen gedragssnippers te zien binnen een beperkte natuurlijke context. Het dynamisch sterke populatie zijn waarin de jonge dierenpopulaties deelnemen en dagelijks verder ingroeien, blijft als zodanig buiten beeld. Opgesloten zijn op een zeer kleine ruimte vergt echter een extra hoge sociale vorm- en inhoudgeving van het dagelijkse bestaan, 's zomers inclusief de buitenruimte, 's winters exclusief de buitenruimte. Wat daar allemaal gebeurt, beschrijft indringend en overzichtelijk Otto Adang. Dat is dus voor de adolescenten in deze het exclusieve studieboek, waarna uitgebreide observaties, met eigen ogen zien en eigen oren horen hoe de sociale omgang zich voltrekt, echt vruchtbaar worden.

Het eerste levensjaar van nieuwe individuen van lokale chimpanseepopulaties is voor moeder en kind een jaar van zeer nauwe fysieke verbondenheid. De eerste zes maanden wordt het kind continu door zijn moeder gedragen. Zij foerageert en onderhoudt al haar sociale contacten met het kind voor de buik of op haar rug. Voor de baby/peuter is het eerste jaar een introductiejaar en een jaar van meemaken van het complete, drukke, dagelijkse leven van de moeder en de tantes. Naarmate een omgeving gevaarlijker is, let de moeder strenger op het doen en laten van haar wat oudere peuter en is restrictiever. Daarbij is de rangorde van de moeder een factor. Is die rangorde lager dan zal zij het jonge kind ook letterlijk minder ruimte geven omdat de omringende jeugdigen en volwassenen soms niet schromen om door hardhandig 'spelen' het kind in gevaar te brengen. Deze houding heeft als gevolg dat de restrictief opgevoede kinderen later minder ervaren zijn en dan toch nog in ernstige problemen komen. Van belang is vooral dat de twee-, drie- en vierjarigen zich zo instellen dat de moeder minimale hinder van hen ondervindt: ze moeten zélf opletten en alert zijn en de moeder actief opzoeken en beklimmen als er verplaatsingen plaatsvinden. Het is steeds een afweging: energiekosten van de moeder in het dragen en daardoor in haar bewegingen gehinderd worden en de energie die de melkproductie haar kost. Een zich zeer inspannend kind verbruikt veel energie en zal veel melk behoeven.

In Dunbar (1992) komt de enorme alertheid van de kinderen aangaande het optreden van de omringende genoten zeker waar het genoten betreft die in rangorde boven de moeder staan, niet ter sprake, maar hij wijst op de breedgespreide alertheid. Een sociaal geheel van samen opererende dieren is een gezamenlijk op elkaar reageren en elke actie heeft invloed op meerdere betrokkenen. Dát moeten kinderen opmerken en in die sociale dynamiek moeten zij hun eigen rol spelen.¹⁸

110.

'Rearing strategies' bij Lokale Chimpanseepopulaties Zie de opmerkingen bij TROPENBOS. #92.

111. Afwezigheid van boskennis

In een dierentuin zoals die van Arnhem is de kennis van het bosgebied en het daarbinnen relevante handelen afwezig; de kennis is beperkt tot de kennis van de omgangsvormen en de betekenis van de diverse genoten in het geheel, hun karakter en de consequenties voor de omgang met elkaar. Maar ook van de dagroutine en van de reacties op hun gedrag door de verzorgers.

---

¹⁸ Mensenkinderen onderscheiden zich door een nóg complexer optreden van de omringende genoten in vaak sneller wisselende omstandigheden. Daarbij is er naast de ogen, gezicht en lichaamsexpressie tegelijkertijd de aanwezigheid van verbale over en weer toegeroepen klanken, steeds gekleurd door de warmte of de kilte van de onderlinge bejegening. Zie ook het boek de *The symbolic species* van Terrence DEACON (1997), over het eerste kinderjaar.

112. IN DE ARNHEMSE DIERENTUIN

de realisering van 'zaken', door middel van operaties over langere tijd, in samenwerkingsprojecten

Adolescenten zien de inzet door de Troglodytes- & Paniscuspopulaties van de vijfde competentie.

Op het punt van zelfstandig zorgen voor dagelijks voedsel en het beveiligen tegen chimpansee-indringers en het jagen op bavianen en zwijntjes, is het leven van de Arnhemse populatie schraal en doelloos.¹⁹ Het is des te opmerkelijker dat de populatie niet ondergaat in sociale stress en afstomping. De krachtige emotionaliteit en wil en vasthoudendheid, richten zich op elkaar. Luit (zie Adang 1999) is kennelijk een slachtoffer geweest van de enghed van het winterse gekooide bestaan.

113. IN DE ARNHEMSE DIERENTUIN

Adolescenten zien de inzet door de Troglodytes- & Paniscuspopulaties van (a) in staat tot het inrichten en beheren van het leefgebied; (b) in staat tot compact leven; het bezitten en beheren van door hun voorouders ingerichte territoria en het exploiteren daarvan.

Gaan de adolescenten, vergelijkend met het tropenbos, observeren wat er ontbreekt? Het verleggen van grenzen in de zin van het binnentreden van in bepaalde opzichten onbekende biotopen zien de adolescenten niet, maar feitelijk is het ongezochte verblijf op de omheinde hectare met zijn nachthokken en met zijn kunstmatige voeding, de steeds aanwezige hen aangapende bezoekers, een onbekende biotoop. De chimpansees realiseren tezamen hun oude identiteit.

Geobserveerd zou moeten worden dat in Arnhem de chimpanseepopulatie de gegeven hectare wel degelijk bezitten en beheren. Het is echter niet een door hun voorouders ingericht territorium en er valt weinig te exploiteren. Het natje en droogje worden aangereikt en de huisarts komt geregeld langs. In Arnhem is het territorium, vergeleken met het Afrikaanse leefareaal, piepklein maar het zal uitdrukkelijk wel als het eigen gebied beschouwd worden. Indringers zal het slecht vergaan, zo valt te verwachten, althans als de indringers van existentiële betekenis zijn. Een bedreiging van buitenaf zouden subgroepen uit buurpopulaties kunnen zijn. Die zijn er niet en de Arnhemmers zullen zich überhaupt niet kunnen voorstellen dat er buiten hen nog andere populaties bestaan. Bezitten en beheren en exploiteren komt in de semi-gedomesticeerde bestaansstaat nimmer aan de orde. Het bijzondere is dat deze groep chimpansees zich nog redelijk populatieachtig kan gedragen, niet te vergelijken met de varkens van Françoise Wemelsfelder. Het zijn geen slacht- of laboratoriumchimpansees maar aangaapchimpansees. Verbazend is het vermogen om vreemden (mensen) absoluut te negeren. De verzorgers en de observatoren, het kijkende en pratende en bewegende publiek, het laat ze onberoerd. Complete negatie door de onderzoekers is nodig omdat er anders Amersfoortse toestanden ontstaan en de Alfa-man gedwongen is continu het publiek in de gaten te houden en het regelmatig met stront te bekogelen.

114.

Kapitalistisch of communistisch?

Anders dan bij mensenpopulaties is er in Arnhem geen sprake van een kapitalistische leefwijze. Van individueel bezit of van familiebezit is nog geen sprake, ook nog niet van lijfversieringen, ofschoon sommige dieren het wel interessant lijkt gevonden voorwerpen op het hoofd te leggen of te zetten. In het tropische regenwoud en savanne wordt binnen de lokale populatie echter zeer frequent het principe *voor wat hoort wat* gehanteerd. Ook in de lokale populatie van de dierentuin in Arnhem komt in bijna alle situaties de wederkerigheid van diensten voor. Voor diensten moet met wederdienst betaald worden.

Chimpansees kunnen zichzelf reguleren. Het binnen de *compound* geordend samenleven lukt doordat de individuen in staat zijn tot zelfdwang. In het tropische regenwoud en savanne hebben Troglodytes- en Paniscus-populaties in de loop van de laatste zeven miljoen jaren omstandigheden doorleefd die hen noopten tot het beschikken over zelfaangeleerde zelfbeheersing. In Arnhem zijn de machtsverhoudingen in het geheel van genoten voor de ingevoerde observator zeer zichtbaar. De minder machtigen schikken zich naar de wensen van de machtigen als daar niet onder uit te komen valt. Dus niet uit 'vrije' wil. De zelfdwang moet elke dag opnieuw geactualiseerd worden. Elke dag is er vertoon van macht en zijn er pogingen om die macht te negeren. Echt er aan ontsnappen kan niet in deze enge omgeving. Belangrijk is de rol van de oudere wijfjes die niet alleen

---

¹⁹ Maar niet te vergelijken met het afgestompte leven van gedomesticeerde boerderijdieren, waarvan alleen de werkpaarden nog een acceptabel bestaan leiden. Vgl. Ilse Bulhof 1988: Darwins origin of species: Betoverende wetenschap. Een onderzoek naar de relatie tussen literatuur en wetenschap.

direct het persoonlijke belang veilig stellen maar ook zorg lijken te hebben voor harmonie binnen het grote geheel.

Anders dan lokalemensenpopulaties kennen de chimpansees geen grootschalige samenlevingen. In het tropische regenwoud en savanne hebben Troglodytes- en Paniscus-populaties in de loop van de laatste zeven miljoen jaren omstandigheden doorleefd die hen noopten tot het instandhouden van, naar menselijke maat, *kleine* samenlevingen. Grote samenlevingen ontstonden in de mensenwereld nadat de landbouw een grotere vlucht nam, tienduizend jaar geleden. Dat het in harmonie houden van een drukke op één enkele hectare samengedrukte lokale populatie een haalbare optie was, is gedurende de laatste twee decennia in Arnhem gebleken.

115.

Medische zorg

Net als mensenpopulaties beschikken chimpansees over deskundige medische zorg. In Arnhem is zulks dit echter niet aan de orde. De dierenarts voorkomt infectieziekten. Er is geen tropische regenwoud beschikbaar om geneeskrachtige boombladeren voor helende consumptie te plukken.

Toshisada Nishida in Wrangham a.o. 1994 *Chimpanzee cultures*. p375: *Chimpanzees may point the way to new medical knowledge*. Ook in hetzelfde boek: Michael A. Huffman and Richard W. Wrangham: *Diversity of medical plant use by chimpanzees in the wild*. p129-148.